

David Vital

Izrael és a diaszpóra

Öt megjegyzés a politikai kapcsolatáról

Ecikk tárgya minden, csak nem új. Összetevve a függetlenség előtti jisuvot a jelenlegi izraeli állammal – mint ahogy ezt indokolt megtenni a jelen összefüggésben –, kiderül, hogy a mélyben meghúzódó problémák, feszültségek legalább az 1930-as évektől eredeztethetők. Az elmélet és vélemény szintjén a gyökerek még ennél is mélyebbre nyúlnak vissza. Mégis, időről időre továbbra is a zsidó közélet politikai, ideológiai napirendjére kerül ez a téma; néha dühödten fellángol a vita. Az 1993 szeptemberében, Washingtonban aláírt izraeli–palesztin békeszerződésnek egyik következménye egy friss rosszkedvhullám volt, amely a régi – és amennyire jelenlegi témánk tárgyalni enged: karakterisztikus – panaszfórumként jelentkezett. Amíg előbb a Menachem Begin, majd a Jichak Shamir vezette Likud kormányzott, Izrael ún. „Bal”-ja keresett és bizonyos mértékben talált is hazai politikájához és céljaihoz politikai és anyagi támogatást külföldről. Később a „Jobb”-on volt a sor, hogy igyekezzenek külföldi segítséget megmozgatni nagyjából azonos, noha természetesen ellenkező előjelű céljaihoz. És miként korábban a Jobb, úgy most a Bal tiltakozott helyesen ennek az alapvetően illetlen és helytelen mivolta miatt. Ami nagyon lényeges volt és marad, az, hogy soha egyik párt sem volt felkészülve arra, hogy szembesüljön avval, amit csinál, azaz politikájának hosszú távú következményeivel Izraelre nézve. Egyébként nem tették ezt egyik párt külföldi szimpatizánsai sem. Érdekes módon azt a kérdést, mi lehet a végső következmé-

nye az ilyen fejleményeknek a diaszpóra-zsidóságra nézve, egyik szereplő sem fontolta meg érdemben. Mivel továbbra is a bonyolult

érdekszövevény, a különféle aggodalmak és fokozott várakozások egyik meghatározó tulajdonsága a „vak vezet világtalant” helyzettől való félelem, az aktív pártok mindkét oldalon megmaradnak vonakodásukban, hogy az Izrael–diaszpóra politikai csomót gondosan és teljes mélységében kezeljék. Igaz, az ehhez kapcsolódó ügyek bármelyikének hánytorgatása különösen érzékeny pontokra tapint, és eredménye általában nem is több, mint a süketek párbeszéde. Mivel azonban a kérdés gerjesztette felindulás nem fog enyhülni, figyelembe véve, hogy a zsidóság egészét a jövőben sem fogja nyugodni hagyni, és Izrael szociopolitikai életére a belátható időn belül is bajt hoz majd, nehéz belátni, mit veszthetünk egy kicsit nyíltabb beszéddel.

A kérdés komolyságának, kényes mivoltának egyik oka kétségtelenül az, hogy tökéletesen politikai jellegű. Ennek megvannak a maga történelmi és ideológiai okai, de visszavezethető sürgősen kielégítendő szükségletekre, érdekekre, társadalmi és személyi ambíciókra. Természetesen mélyen összefügg az irányításerő vagy legalábbis a befolyásért vívott harccal.

Befolyás, de pontosan mi fölött? – kérdezhetnénk. Események s a kérdéses társadalom fölött – hangzana a válasz. De melyik társadalom? Hogy lehetne ezt a társadalmat azonosítani? Mik a határai? Milyen módon lehet a rajta gyakorolt kontrollt kihasználni? Ezen kérdések egyikére sem egyszerű a válasz: néhányan azt is állíthatják, hogy egyáltalán nincs is rájuk válasz. Együttvéve mégis közelebb visznek témánk meghatározásához.

Két igazán szívós kérdés létezik. Egyik, hogy a mai zsidó diaszpórát alkotó örökké amorf közösségek legnagyobb részét nem választott, csak tökéletlenül reprezentatív vezetői garnitúrája, játszhat-e, kell-e egyáltalán, hogy bármilyen szerepet játsszék a konfliktusok kezelésében, egy olyan nemzetállamban, mely – legalábbis a dolgok felszínén – egyre szokványosabbnak látszik. A másik, hogy vajon kell-e – és ha igen, milyen mértékben és milyen irányban – az izraeli nemzetállam politikai vezetőinek, intézményeinek részt venniük a külföldi zsidó közösségek életében. Mindkét kérdést lehet vitatni, s vitatják is a végtelenségig. Az érvelés fő vonalai meglehetősen ismertek: az állampolgárság, a kettős lojalitás veszélye, a politikai felelősség s megfelelő büntetés a nyilvánvaló politikai hibákért, mulasztásokért.

Hasznos, ha azzal a megállapítással kezdjük, hogy a vita háttérében mindig megtalálhatók lesznek a zsidóság közösségi életében még mindig napirenden lévő problémával, a cionizmussal kapcsolatos kérdések. Mi volt, minek kellett volna lennie, mi lehetett volna, mivé vált a cionizmus, még mindig használható eszme, terv, program-e manapság, s a hozzá való ragaszkodás milyen mértékben hordoz kényszerítő társadalmi, politikai kötelezettségeket? Az Izrael–diaszpóra kapcsolatáról való elképzeléseiben senki nem tekinthet el az ezen kérdésekre adott

válaszaitól, legalábbis attól, milyen hangsúlyt fektet az egyes kérdésekre. Azok számára, akik ellenzik a cionista tanokat, az egész ügy nagyon egyszerű: Izrael ir-

releváns vagy legalábbis annak kell lennie, ha ez nem akadály vagy ennél is rosszabb, fenyegetés. Azok viszont, akik részben vagy egészben elfogadják a cionizmus tanításait, szükségképpen máshogy vélekednek. Természetesen mindkét esetben nagy hangsúly helyeződik arra, mi értendő a cionizmus terminuson, annak mely téziseit, céljait tartják meg. A vita meddőségének – nemcsak a jelenkori politikai, de a látszólag komoly történeti szinten is – egyik oka, hogy újra és újra fárasztóan visszatér a kérdéshez: mit akartak a mozgalom alapítói több mint egy évszázaddal ezelőtt.

Látszólag ez furcsa. A vita elhúzódik, noha nem kéne, hogy így legyen. A cionizmus eredeti, kiüríthatatlan tartalma nem vonható komolyan kétségbe: a düh a kisebb–nagyobb szenvedések miatt, a kétségbeesés, a félelem, az erős törekvés a változásra és a zsidó lét béklyóiból való szabadulásra – anélkül, hogy a zsidó tradíciókat teljesen elhagynánk –, a vágy a szabadságra, a függetlenségre, a méltóságra. A méltóságra mindenekfelett, gondolom. Mindez bőséggel megtalálható minden egyes vezető – Pinsker, Lilienblum, Ahad Ha'am, Herzl, Nordau, Szokolov és mások – beszédeiben, írásaiban, levelezésében.¹ Igaz, sosem keletkezett egyetlen világos, félreérthetetlen program vagy manifesztum sem. A mozgalom atyjai között következetes, szisztematikus gondolkodó csak Max Nordau és Ahad Ha'am volt. De egyikük sem lett domináns figura. A legjelen-

több politikai vezetők ereje pedig – köztük Herzl, Weizmanné vagy Ben-Gurioné – valójában sohasem a tekintélyt parancsoló gondolatok megformálásában mutatkozott meg, inkább a vállalkozás gyakorlati előmozdításának gyötrelmes (ám fontos, hogy megjegyezzük: önként vállalt) feladatában.

Nagyobb nehézség rejlik abban a tényben, hogy a cionizmust a kezdetektől lényegileg tagadó terminusokban gondolták ki. Néhány általános elképzelés létezett a még névtelen, jövőben létrehozandó Judenstaatról, sőt egy-két meglehetősen alapossággal körvonalazott utópikus terv is keletkezett. Természetesen a legismertebb Herzl futurisztikus novellája, az Altneuland volt. Az Altneuland – dacára Ahad Ha'am sértő, de nem teljesen jogtalan kritikájának, miszerint meg van fosztva mindentől, ami zsidó – egy különösen steril, s azt kell mondani, inferior sűrítménye az utópista kategóriának. Ami még fontosabb, és tökéletesen jellemzi Herzl kivételes alakját, az a tény, hogy míg munkája az életrajzírói közt mindig keltett valamelyes érdeklődést, a követőiből nem tudott igazi figyelmet kiváltani. Herzl vízióját az ősi földön zsidók által és számára alakított társadalomról homály, sőt bizonytalanság övezi. Nem tudta a zsidó társadalom lehetséges és kívánatos összetételéről, struktúrájáról szóló elképzeléseit a realitásokhoz igazítani, ama konkrét társadalmi és politikai valóság összetételéről és struktúrájáról nem is beszélve, ahol a cionistáknak élniük kellett. Ez utolsó szempontból a dolgok nem mutatnak fejlődést halála után sem. A herzli határozatlanság visszhangzik a mozgalom hivatalos nyilatkozataiban és különösen aktuális, központi törekvéseiben: magának az 1897-es emlékezetes Basel-programnak a különböző fordításáiban és értelmezéseiben; az Endziel (végső szándék, cél, melyet a mozgalom maga elé tűzött) definiálásának elutasításában, a folyamatos képtelenségben konszenzus kialakulására (nem zsidó ál-

lampolgárok egy zsidó államban tárgyában), de leginkább az abszolút lényegi kérdést illető konszenzus hiányában: a jövőendő állam, a zsidók állama, Judenstaat lesz-e, vagy pedig zsidó állam, a kettő ugyanis tökéletesen más állatfajta. Ennyit a mozgalomról mint egészről.

Másfelől a helyzet az, hogy a mozgalom egyes csoportjai különféle elképzeléseket dédelgettek a jövőendő társadalomról, s ezek egyike-másika itt-ott még ma is nagyon őszintén él. A zsidók saját szuverén állama volt megszületőben. Igaznak, egyenlőnek, világinak, szocialistának, istenfélőnek (egyesek szerint egyszerre istenfélőnek és szocialistának), technológiailag és tudományosan fejlettnak képelték el. Büszkeségéül egyetemet terveztek építeni. Egészséges férfiakkal és nőkkel óhajtották benépesíteni, akiket keményen dolgozóknak, szerénynek, toleránsnak, a szomszédaikkal (zsidókkal és nem zsidókkal egyaránt) és magukkal békében élőnek, ugyanakkor, ha a körülmények megkívánják, harciasnak álmodtak meg. A pártok, irányvonalak, frakciók és vezető személyiségek nagy tömegében, melyekből a mozgalom összeállt, voltak pártolói olyan partikuláris eszméknek, formuláknak, szlogeneknek, melyek a többi kirekesztésére törekedtek. Voltak csoportok, pártok, egész intézmények, melyek mindenkifölött készek voltak a cionizmust ötvözni más ideológiákkal, világképekkel: a szocializmussal, leninizmussal, faszizmussal, militarizmussal, freudizmussal, vallásos ortodoxiával, ateizmussal, sőt végezetül a hétköznapi, középutas nyugat-európai liberalizmussal is. Sosem fordult elő, hogy egyetlen csoport vagy tendencia egyedül uralta volna a mezőnyt, noha a szocializmus egy formája közel jutott ahhoz, hogy dominálja a színt egy időre. Soha senki sem tudott elég meggyőzően érvelni, hogy az ő cionizmusértelmezése, -változata, mindenekelett a leendő zsidó háborúról alkotott jövőképe tökéletesen használható volna, vagy – egy hasonlóan fontos követel-

mény – illeszkednék a képbe, amelyet az emberek többsége, a cionista mozgalom közkatónái akartak. Ami a cionistákat összekapcsolta, ami valójában a cionizmus lényegi tartalma – és hadd mondjuk ki, erejének egyik hatalmas forrása és sikerének jókora része –, nem pozitív víziójuk, hanem tagadásuk volt. Ezt kell azon érteni, amitől a cionisták meg akartak szabadulni, aminek véget akartak vetni, amit semmissé akartak nyilvánítani, és amit végérvényesen le akartak bontani. Mint minden valódi forradalom, a cionista is elsősorban és mindenekelőtt valami ellen irányult. Valójában nem lerombolni, szétzúzni akart valamit vagy valakit a zsidó szférában, hanem először tagadni, majd szétosztani egy megalapozott hatalom- és tradícióstruktúra keretén belül. Természetesen minden forradalmi tétel kihagyhatatlan része, hogy a változtatás és tagadás nem több, mint eltakarítási munkálat, szükséges előzménye az építkezésnek és a rehabilitációnak, ami követi. Ugyanakkor, mint az igazi forradalmak esetében, látens vágy és gyakran szorító kényszer, hogy a lehető legjobban elhúzódjék annak felszámolása, ami felszámolásra ítéltetett, vagyis ama energia forrása, amely a forradalmárokat élteti. S ez igaz a cionizmusra is.

Tehát ahhoz, hogy valaki megállapítsa, a cionizmus proponensei maguk mit forgattak a fejükben, mi volt szívük legmélyén, mi foglalkoztatta őket, mire tették föl az életüket és miért, ahhoz mindenekelőtt azt kell tanulmányoznia, mivel szemben határozta meg magát a cionizmus. Csak mikor ezt elérte, kezdi látni az illető, mi rejlik a mai vita felszíne alatt, s gyakran miért oly keserű.

Vegyük a korai cionizmus galériájának két kiemelt magaslóan tanulságos figuráját, Lilienblumot és Pinskert. Valószínűleg nem látták forradalmárnak magukat, és őszintén szólva nehéz is őket a forradalmár kategóriájában elképzelni. Nem másztak meg barikádokat. Nem emeltek magasra zászlókat. Nagyon kevés követőjük

akadt. Amit prédikáltak, kétségtelenül lázadó volt: lázadás a zsidó rabiga és az idegen uralkodók külső, valamint a hagyományos, közösségi kormányzóság belső, ikerszerűen összefonódó hatalma ellen. Szembenállás egyfelől a fizikai, másfelől a morális és intellektuális elnyomással. Amit a megszületendő zsidó közösség szabad lakosai várhattak, amennyiben az általuk indított mozgalom sikerrel jár, az a szabadság volt, a rabbik és a parnassim alól, a cári hatalomtól és annak sorozó tisztjeitől, rendőreitől és a cári rendőrség legújabb nyomásgyakorló és kínzóeszközétől, a csőcseléktől.

Ilyen értelmezésben a cionizmus látható egyszerű, erős, koherens politikai célkitűzésnek, amely ítéletet alkot a zsidó társadalom alapjairól a két évezredes számkivettetésben, s jövőképet ad arról, hogy az Európából való evakuálás után a zsidók milyen élettel kell hogy szembesüljenek. És ha ez a jövőkép homályos is, a múlt megítélése engesztelhetetlen. Ha komolyan megfontoljuk, még ma is az: és nagyon valószínű, hogy ebben áll manapság a lényegi különbség Izrael mint idea és a diaszpóra mint tény között. Az előbbi szükségképpen megtestesít egy kritikát, valójában az utóbbi elutasítása. A diaszpórának – ha másért nem, hát a morális egyensúly megőrzése végett – Izraellel szembeni fenntartásokra és azok újra meg újra élesztésére van szüksége.

Ezt kimondva két távolabb vezető, egymáshoz kapcsolódó érdekes kérdés keletkezik. Az egyik: miért csak bizonyos zsidóknak volt vonzó a cionizmus, s miért épp nekik. A fontosabb kérdés azonban, hogy miért üresedett ki idővel a fogalom még azok számára is, akik látszólag mindenkor főszereplői és kedvezményezettjei voltak. Ez egy hatalmas téma, melyben csak két megjegyzésre szorítkozom.

Az első válaszjavaslatom, hogy a cionista mozgalom teljes egészében a szinkretisták kezébe került, akikre már történt utalás. Az aránylag egyszerű és átlátszó libertáriánus cé-

lok, melyek – minden köztük lévő ellentét dacára – jellemzőek voltak Lilienblumra, Pinskerre, Ahad Ha’amra, Mandelshtammra, Herzlre, Nordaura és a hozzájuk hasonlókra, sokakat az új követők közül nem elégtettek ki. Amit a következő generáció akart, azaz amit maguknak és másoknak úgy tanítottak, hogy abban hinni kell, a független zsidó társadalom sajátos formában történő megalapítása volt. Szenvedélyesen meg akarták határozni a leendő zsidó állam jellegét és struktúráját, megalapítani és megváltoztathatatlaná tenni a szabályokat, amelyekkel a jövőben kormányozni kívánnak. És bizonyos mértékben sikerült is megtalálniuk az utat. A gyakorlatban a cionizmus kezdeti, egyszerűbb, egyenesebb, felszabadító formája felváltódott a szocialista, vallásos, autoritárius, szubfasiszta cionizmussal, azaz szinkretista kombinációjával, mely az eredeti forradalmi gondolat ötvözése volt valami mással, alapvetően idegennel, irrelevánssal, sőt vele egyszerűen szöges ellentmondásban lévővel.

Három probléma merült fel ezzel kapcsolatban: egyik sem végzetes, de mind pusztító. Az egyik, hogy a kezdeti gondolat variációinak hirdetése elhomályosította, gyöngítette a mozgalom körvonalait, karakterét és egész kezdeti értelmét. A másik, hogy az új ideológiákról lassan kiderült, a valóságban nem olthatók egymásba. Ennek hatásaként a mozgalom tovább gyengült, s a követők összezavarodtak. A harmadik, hogy a másodlagos formák közül egyik sem volt tökéletesen alkalmas a zsidóság igazi és sürgős anyagi, politikai követeléseinek kielégítésére. Azon zsidókéra, a hús-vér emberekére elsősorban, noha nem kizárólag, a kelet- és késő közép-európaiakéra, akik megmentése és rehabilitációja a mozgalom eredeti és elsődleges *raison d’être*-ét, létértelmét alkotta. Minden szinkretista fiókmozgalom nagy és fontos törekvése volt úgy átgyúrni a zsidóságot, hogy megfeleljen annak a társadalomnak, me-

lyet a vezetői érte készültek megalapítani. Irdatlan erőfeszítéseket fejtettek ki egy elképesztően kidolgozott és átfogó hálózat megkonstruálására, mely keresztül-kasul kapcsolódó politikai, gazdasági, oktatási, kulturális intézményekből állt. Minden új állampolgárnak függenie kellett, úgymond betagozódnia ezen intézmények legalább egyikébe. Így tervezték ezt a jisuvban, s reményeik szerint így kellett alakulniuk a dolgoknak a létrejövő államban is.

A szinkretista ideológusok és rengeteg hús-vér ember fájdalmára, nem minden zsidó volt kapható ilyen típusú integrálódásra: szemben azzal, ahogy az ideológusok kiöltötték, a jisuv lehetséges rekrutái nem mind voltak alkalmasak a kihívásokra, melyeket a vezetőik eszeltek ki számukra. Mégis, ebben az időben a selektív bevándorlás gépezete és elve hatalmas fegyvert adott az ideológusok kezébe, hogy az embereket és ügyeket úgy mozgassák, ahogy nekik tetszik. Erőfeszítéseiknek ma is nyilvánvalóak a nyomai.

Ez elvezet második válaszjavaslatomhoz. Sem a cionista mozgalom evolúciója általában, sem a tiszta fókusz elvesztése a lényegi célkitűzésekkel kapcsolatban nem érthető meg anélkül, hogy megfelelő figyelmet szentelnénk a zsidóságon belüli politikai hatalom és szociális kontroll problémájának: a szociális kontrollt mint a politikai hatalom feltételezett következményét értve, s a hatalmat, mint ami önmagában is cél. Hogy a főszereplők ennek mennyire voltak tudatában, mennyire volt ez ösztönös, mennyi volt ebben a mozgalom nyíltan politikus stuktúrájú, jellegű, célú szervezetének kivédhetetlen következménye – ezek azok közé az érdekes, a cionizmus történetét firtató kérdések közé tartoznak, melyek az eddig szokásosnál sokkal alaposabb vizsgálatot érdemelnek. Ami világos, legalábbis számomra annak tűnik: a mozgalom maga úgy fejlődött ki, hogy az emberek, akik belekerültek, jobban érdeklődtek a hatalom iránt, és természetesen töb-

bet szenteltek annak, hogy megteremtsék a hatalom gyakorlásának bázisát, mint az alapító atyák. Ennek a forradalmi ösvénynek a hatása felbecsülhetetlen volt először a jisuv, majd a modern Izrael állam kapcsolataira a diaszpórában maradtakkal.

3

Ennyit a jisuvról. Mi a helyzet magával a diaszpórával?

Vitán felül áll, legalábbis szerintem, hogy a zsidóság mint egész sokat veszített abból, ami valaha meg-

határozó arculatát képezte: a közös élet-, társadalomszemlélet, saját ügyeinek és végzetének felfogása. A zsidóság mint egész elvesztette azt, amit – úgymond – közös irányítúként használt. A világ zsidósága egyfelől az asszimilációval, másfelől a második világháborús katasztrófával sújtva, Izrael felbukkanásától mint jelenségtől – ami intellektuálisan és morálisan is teljesen felkészületlenül érte – mélységesen összezavarodva, egyedül maradván más, hétköznapi értelemben is, ahogy már volt alkalmam néhány részletében² tárgyalni, a szétesés felé halad. Ahol valaha egyetlen nép, noha persze megosztott és távolról sem monolitikus, de mindenképpen egyetlen nemzet volt, ott ma egy izolált szigetektől, mindenféle bizonytalan jellegű, méretű, formájú közösségekből álló szigetvilág található, melyben Izrael szigete egyre inkább elkülönül. A mai zsidó világ kiugróan fontos tulajdonsága azok a különböző, eltérő csapások, melyek mentén minden egyes zsidó közösség haladni látszik. Mind közül a legsajátosabb, idioszinkretikusabb a

zsidóság amerikai ága. Nincs más ág, amely ilyen hatalmas, ilyen tehetős volna, egyik sem ilyen mélyen integrált társadalmilag, politikailag, gazdaságilag s mindenekelőtt kulturálisan, és egyik sem ágyazódott bele olyan mélyen a szélesebb társadalomba. Nincs más társadalom, amely ennyire határozottan és öntudatosan individuális, mint az amerikai. Ez az, ami visszavezet korábbi állításomhoz, nevezetesen, hogy a cionizmus – és így kiterjesztve, Izrael – a diaszpóra egyfajta kritikáját, ha nem egyenesen elutasítását testesíti meg.

Általában országuk értékeinek belsővé tételkor az amerikai zsidók nem követték német, francia, angol rokonaik útját. Jelentős különbségektől³ eltekintve nem az uralkodó és domináns kasztal vagy osztállyal próbáltak beszédmódjukban, öltözködésükben, viselkedési szokásaikban versengeni, hanem avval az osztállyal, ahová belépni vágytak. Virágkorában a WASP (fehér, angolszász, protestáns) társadalom túl hermetikus volt. A zsidók túl sokan voltak ahhoz, hogy befogadják őket. Vágyuk, hogy alkalmazkodjanak az adott társadalomhoz, soha nem volt akkora a XIX. század végi és XX. század eleji Amerikában, egy mozgékony, kevert etnikumú és rasszú világban, mint nagyjából ezen időszakban Európában, ahol ekkoriban kezdtek felemelkedni korlátozott és elnyomott helyzetükből. A zsidók nagy tempóban és tökélyel alkalmazkodtak ahhoz, amit talán „amerikai eszmé”-nek nevezhetünk. Ez az, ami a legmélyebben ellenkezik a cionizmus gondolatával, tökéletesen magyarázva az izraeliek és az amerikai zsidók közötti konfliktusos helyzetet.

Azért vizsgálom az amerikai eszmét, hogy bemutassam azokat a hiteket, elveket, melyek szerint Amerika egy kivételesen nagyszerű, morális, befogadó, nagyvonalú társadalom: megdöbbentő kontrasztban áll a bűnös világgal, melyet az amerikai népnek szerencséje volt maga mögött hagyni, s hogy ez általában az

ember és minden ember földje, következképp Amerika annak a földnek és népnek az eszméje, melynek irányítania és vezetnie kell a világot. Következésképp, hiszen ez egy olyan közösség, melynek betegségei és hibái akadnak ugyan, de azok, oly kevés országra jellemzően, korrigálhatók. Ez Amerika mint annak a földnek és népnek a gondolata, melyből tökéletesen hiányzik az eredeti politikai, szociológiai bűn, s természetesen ez az eszméje annak az Amerikának mint földnek, mely a XX. századot a maga képére formálta. De végül és leginkább ez annak az Amerikának a gondolata mint társadalomnak és alkotmányos rendszernek, mely – ha egyáltalán bírálható – csak a saját magát magas, a priori standardjával mérhető. A szociális és politikai kritika ügye ezáltal elmozdul a pragmatikus síkról – hogy mi az, amit tökéletlen emberek, akik gyakran sértő s különösen komplex helyzetekben működnek, megtehetnek –, s jogi, formális, morális, politikai–vallási síkra kerül. Távolról sem világos okok miatt ez olyan intellektuális és politikai környezet volt, melyben a zsidók kitűnően boldogultak. Bár nem lett pontosan olyan, ahogyan ők szeretnék volna, de a kezdetektől különleges, nagyon ritka odaadással szolgálták.

De gondoljuk végig a következményeket. Az amerikai világkép alapvető harmóniát feltételez otthon és külföldön egyaránt a szociális és politikai érdekek között. Abból indul ki, hogy a konfliktus – mindegy, milyen intenzív –, a nemzetközi és a hazai egyaránt, kompromisszumban végződik, melyben az érdekeltek nem ragaszkodnak körömszakadtukig a maguk igazához, a végső döntésben a jó szándék és a tolerancia tud megnyilvánulni. E keserves világban gyakorlatilag az amerikaiak az egyetlenek – talán nem mindannyian, de nagy számban, sokan a legbefolyásosabbak közül is –, akik továbbra is tartják magukat az ilyen jellegű előfeltevésekhez. Teszik ezt a saját polgárháborújuk leckéjének ellenére is, s annak

dacára, amit azon századnak struktúrájáról, politikájának jellegéről tudnak, melyben az USA nagyhatalom lett, és megtanult katonai óriásként viselkedni. Továbbra is uralkodó feltételezésnek látszik, nemcsak a legtöbb egyetemen, mely politikai szociológiát tanít Amerikában, de magában Washington DC-ben is, hogy minden azok szerint az általános elvek szerint fog eldőlni, melyek az amerikaiakat irányítják, és éppen ezért még a legnehezebb körülmények között is csak egy gondosan elemzett megoldás lehet elfogadható. Ez tökéletesen magyarázza a hihetetlen nehézségeket, melyekbe az amerikaiak ütköznek, midőn olyan politikai helyzetekkel találkoznak, melyeknek a csalás, a titkolódzás, a pusztá rosszindulat, önhitt ambíció és megalománia a mozgatórugójuk, ahogy volt ez a Közel-Keleten. Innen a kommunikációra fektetett hangsúly és az öröké ismételt tézis, hogy a kommunikáció hiánya magyarázza a konfliktust és a betegségeket, melyekből a konfliktus ered. Innen a nyílt jogi és szerződéses formulákat övező figyelem és megbecsülés. Végül innen a jelenség, hogy fontosságot tulajdonítanak a formális és verbális helyzeteknek, dacára a történelmi és gyakorlati tapasztalatnak, mely értéktelennek, irrelevánsnak vagy egyszerűen kétségesnek mutatja azokat.

Ahova ebből ki akarok lyukadni, az az, hogy a zsidó diaszpóra amerikai ága a most már kétségtelen speciálisan amerikai természete és identitása eredményeként – azaz annak eredményeként, hogy befogadta az amerikai társadalomnak és államberendezkedésnek azokat az alapjait, melyek valóban különlegessé, fontos dolgokban excentrikussá teszik az USA-t a világ nemzetjeinek sorában – másképp viselkedett, mint a világ zsidóságának bármely másik ága. Nem meglepő módon ez tökéletesen különbözik a zsidóságnak azon ágától, amely azonos vagy rokon Izrael állam lakosságával.

Természetesen vannak más különbségek is a

zsidóság két nagy ága közt: társadalmi, úgy-
 mond pszichológiai, politikai és strukturális el-
 térések. Ám a filozófiai és ideológiai különbsé-
 gek – ezeket a kifejezéseket laza, nem techni-
 kai értelmükben használom – azok, melyek az
 amerikai zsidókat a legritkább kivétellel tény-
 legesen megakadályozzák abban, hogy
 együttérezzenek izraeli unokatestvéreikkel, és
 melyek felett emiatt nem lehet elsiklani.

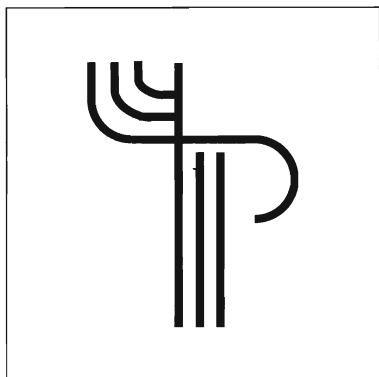
Kevés dolog olyan zavaró, ha nem sokkoló az
 amerikai zsidóknak, mint hogy Izrael és az iz-
 raeliek megkérdőjelezzik, amiben ők régóta hisz-
 nek: elvégre az amerikai zsidók pusztá létezése,
 jelenléte az emberiség színpadán önmagában is
 kihívás számukra. Természetesen van egy fon-
 tos kérdés, melyben a kihívás fordított. Azok
 számára, akik abban hisznek, hogy a zsidók
 élhetnek a diaszpórában is tisztességes életet,
 Amerika nem más, mint az utolsó, legjobb re-
 ménység. Eszerint az USA egyszerre a helye
 és kvintesszenciális szimbóluma Izrael ideális
 alternatívájának. Ebben az értelemben a két-
 fajta kötelességtudatnak – egyfelől Amerika,
 másfelől az Izrael–cionizmuskomplexum felé –
 mélyen konfliktusban lévő világnézet az alap-
 ja. Elsősorban a zsidó nép mint egész jelen ál-
 lapotáról és jövőjéről, másodsorban a zsidóság
 többé-kevésbé érintetlenül megőrzésének mi-
 kéntjéről, harmadsorban arról, hogy az egyik
 vagy másik elképzelés milyen eredményt szül,
 szól a vita.

Az egész diaszpórára, Nyugat-Európára, La-
 tin- és Észak-Amerikára s úgy tűnik arra, ami
 valaha a szovjet zsidóság volt, egyaránt érvé-
 nyes az a lényegi megállapítás, hogy az izrae-
 liek minden fajtája és típusa – és sokkal több
 ilyen van, mint azt a legtöbb kívülálló feltéte-
 lezi – kivétel nélkül részesül a Tradíciónak leg-
 alább egy központi eleméből. Hajlamosak úgy
 látni a zsidóságot, mint olyan különálló törté-
 nelmi népet, ahová maguk is tartoznak, és
 amelynek örökké tételében akarva akaratlanul
 részesek lesznek. Ez az a világkép, mely lehe-

tővé teszi a zsidóságnak azt a tulajdonságát,
 hogy ha szükséges, képes legyen átköltözni egy
 kedvezőtlen klímáról vagy országból egy ke-
 zedőbbbe, s hogy mindezt radikális önkép- és
 fontos társadalmi karakter- és értéktranszfor-
 máció és radikális megszakítások nélkül tudja
 véghezvinni. Bizonyos esetekben a korai szám-
 kivettetés országának földjéből és kultúrájá-
 ból lehetséges, hogy valami megmaradt még
 egy későbbi száműzetésbe vonuláskor is, így
 egy másodlagos nyelv, de kultúrájuk elsődle-
 ges elemei, köztük az elsődleges, megkülön-
 böztető nyelv folyamatosan maradtak, nem
 szenvedtek megszakítást. Ebben van nagyon
 precízen a lényegi különbség a ladino és a jid-
 dis egyfelől, másfelől a héber között. Innen
 ahébernek mint nemzeti nyelvnek és a modern
 nemzeti újjászületés központi motorjának a
 semmiképp sem véletlen gyors újjáéledése.

Amikor evvel ellentétben átlépi a gyakran
 alig látszó, ám rendkívül fontos határvonalat a
 népek saját, autentikus kultúrái közti szükség-
 szerű, minimális érintkezés és egy idegen kul-
 túrának az igazi, teljes mértékű átvétele és
 adaptálása között (ahogy azt a középkori spa-
 nyol zsidóság egy része tette, noha természe-
 tesen soha nem mindannyian, és ahogy az is-
 mert módon a náci hatalomátvétel előtti Német-
 országban történt), akkor az akkulturálódásnak
 már nemcsak a társadalmi, de a filozófiai kö-
 vetkezményei is tökéletesen visszafordíthatat-
 lanná válnak. Ez az a fajta határvonal, az ide-
 ológiai Rubikon, melyet az egyre inkább asszi-
 miláló és integráló nyugati zsidóság már
 átlépett vagy most tart az átlépés folyamatánál.
 Nem valószínű, hogy lesz valaha, akár a leg-
 szörnyűbb körülmények közt is visszaút.

Amíg az amerikai zsidóság túlnyomó része
 hajlamos magát elsősorban amerikainak tekin-
 teni, és így vezetőjévé és ideáltípusává válni

annak a centrifugális, szétszóró mozgásnak, mely szemléletmódjában és kultúrájában a mai zsidóságot annyira jellemzi, addig a legkevesebb az, amit elmondha-

tunk, hogy az izraeli zsidók egy különböző és megkülönböztető nemzet, egy kialakulóban lévő nemzetállam látszatát keltik. Durván fogalmazva van alapja annak, hogy egy specifikus nemzeti/kollektív izraeli identitásról beszéljünk, mely jellegzetességeiben különbözik és elválasztható a zsidóságtól mint egésztől.

Vannak itt természetesen nehézségek. Létezik egy mélyen gyökerező vonakodás Izraelben, nem kevésbé, mint máshol, ennek a felismerésében, annál is inkább, mivel nagyon sok függ attól, milyen szavakat használunk, és azoknak milyen jelentést tulajdonítunk. A „nemzet” kifejezés, ahogy napjainkban használják, magába foglal egyfajta politikai elemet vagy aspektust, legalábbis mindenképp egy funkciójában érdekes politikai ambíciót. Egyértelműen nehéz, ha nem lehetetlen a zsidóságnak mint egésznek bármilyen politikai identitást vagy funkciót, vagy akár a szó hétköznapi értelmében politikai nemzetté válást tulajdonítani. Annál inkább lehetséges és szükséges viszont nemcsak Izrael zsidóit, de minden izraeli állampolgárt (akiknek valamivel kevesebb mint egyötöde nem zsidó, de szereplője az izraeli politikai életnek, igaz, tökéletlenül) ilyen funkcióban és identitásban látni. Mégis, elhagyva a nyugtalanító kérdést, hogy Izrael zsidó állam-e, illetve lehet-e, kell-e annak lennie, egy dolog bizonyos: mindenképpen a zsidók állama. Az az állam, ahol a zsidók alkotják a túlnyomó többséget, mely zsidók által, a zsidó érdek nevében

(még akkor is, ha ennek az érdeknek a pontos tartalma állandó viták tárgya) kormányzott. A diaszpórában természetesen a zsidók olyan államok polgárai, melyeket nem a zsidók, nem a zsidókért kormányoznak, melyekben a zsidók – gyakran nagyon elenyésző – kisebbséget alkotnak. Ezért az izraeli zsidóság döntő politikai körülményei tökéletesen különböznek diaszpórabeli unokatestvéreikétől, amiből sok fontos körülmény következik: az izraeli közösség belső kohéziója és funkcionális tűrőképessége, a társadalmi–politikai lojalitás, mely irányítja tagjai viselkedését azon szférákban, ahol a kollektív cselekvés a meghatározó, a helye a világban, önképe s végül életképessége, sorsa.

Mindehhez hozzá kell tenni a mindinkább hangoztatott kulturális különbségeket az izraeli zsidó közösség és a diaszpóra közösségei közt. Ezek a különbségek ugyanúgy megmutatkoznak a „kultúra” szociálintropológiai jelentésű területén, mint az ún. „magas kultúra”-ban, például irodalomban. A mai zsidó élet mindkét szintjének, a mindennapinak nem kevésbé, mint a nyíltan intellektuálisnak nagy és szomorú paradoxona az a már említett tény, hogy ma éppen az a megkülönböztetés motorja, ami a történelem során a zsidóság minden ágának elismerten nemzeti és szent nyelve volt. A héber manapság Izraelnek mint államnak, országnak és lakói túlnyomó többségének megkérdőjelezhetetlen nyelve. Ezzel szemben a diaszpórában betöltött szerepe összehasonlíthatatlanul kisebb: helye, intellektuális és kulturális pozíciója szerint súlyosan elhanyagolható.

A kultúra ezért nem kevésbé, mint a körülmények, összekapcsolja Izrael lakóit, zsidókat és nem zsidókat egyaránt, dacára a rendkívül komoly politikai, társadalmi divízióknak, melyek megosztják őket. Ugyanezen jelenség alapján – hogy a kultúrájuk és körülményeik sajátossá teszik helyzetüket – egyre inkább hajlamosak differenciálni izraeli és mindenfajta más

zsidó között, akinek otthona máshol van, élete másutt zajlik.

5

Ám léteznek el-
lensúlyozó erők,
melyek átvágják
az Izrael–diaszpó-
ra megosztottsá-
got. Ilyen –
ahogy sokak sze-
rint talán feles-
leges kiemelni –
maga a judaiz-
mus, értve ezen

vallást és társadalmi, morális normák rendszerét, nem pedig a széles értelemben vett judaizmust mint totális kultúrát. Arról a judaizmusról van itt szó, amelyet legalábbis megközelítőleg tradicionálisnak, szigorúnak, ortodoxnak gondoltak ki, és ekként gyakoroltak. Itt azonban olyan roppant kérdéshez értkeztünk el, melyet meglehetősen abszurd volna egy ilyen terjedelmű cikk keretein belül tárgyalni. Mégis, témánkra gyakorolt hatása túl nagy, közvetlen és messze fontosabb annál, semhogy említés nélkül maradjon.

Meg kell állapítani, hogy ez már a mozgalom kezdeteitől kényes kérdésnek számított, mind a cionista mozgalomban, mind a cionisták és az ortodox tábor mint egész közt, de csak mára érte el forrponjtját. Amiről itt végül is szó van, legalább olyan régre nyúlik vissza, mint az Emancipáció és annak a folyamatnak a legeleje, melyben a zsidók az őket körülvevő különböző népek nyelvét, kultúráját, szokásait, céljait elsajátították. A zsidók folyamatos kiszivárgása ellenére a hajdanvolt nagyon hermetikus közösségekből és főleg az ezzel párhuzamosan jelentkező emancipálódás és akkultúrálódás dacára, mindig lehetséges volt, hogy egyfajta egyesítő erőt lássanak a vallásban, val-

lások ortodoxiában; ha másként nem is, legalább potenciálisan. Itt érkeztünk el ahhoz a kiemelkedő fontosságú megállapításhoz, hogy ezzel szemben a judaizmus, különösen ortodox formájában, mennyire megosztó eszme.

Először is essék szó az ortodoxia mélyen gyökerező, régi keletű ellenállásáról majd' minden-
nel szemben, amit a korai, formálódó cioniz-
mus és amit maga Izrael állam képvisel. Ez
részben nem volt más, mint teljesen természe-
tes reakció egy, az elfogadott normákban, gya-
korlatokban és mindenekelőtt a zsidóság struk-
túrájában forradalmi változást követelő népi
mozgalomra és világgépre. Részben pedig az or-
todoxia hagyományos vonakodása, sőt nyílt ta-
gadása volt egy nemcsak ethoszában, de veze-
tőségében is szekuláris mozgalomban való rész-
vételnek. Végül az ellenségesség abból az ősi zsi-
dó ellenállásból táplálkozott, mely azon nemze-
tektől való elszakadás formájában fogalmazó-
dott meg, melyek a normatív judaizmusnak ne-
vezett gondolatok középpontjában állnak. Ez-
zel szemben a cionizmus leghőbb vágya az el-
ső pillanattól az volt, hogy a zsidóságot egy, a
többivel státuszában, struktúrájában egyenran-
gú – bár bizonyos dolgokban azoktól különböz-
ő – néppé emelje. A vita elsősorban – ahogy
az köztudott – a judaizmuson és a zsidóságon
belüli modernizmusról szólt, arról, lehetséges-
e, akár csak az elvek szintjén, a zsidóknak sa-
ját államot építeniük, engedélyezhető-e Erec
Izrael újraalapítása, még inkább egy szuverén
zsidó közösség léte a Messiás eljövetele előtt és
így tovább. Sosem sikerült ezekre az aggályokra
megnyugtató megoldást javasolni. Ilyen mó-
don továbbra is kínozzák azokat a megfigyelő
zsidókat, akik szeretnék meggyőződéseiket és
életüket izraeli állampolgárságukkal, sőt az or-
szág iránti együttérzésükkel összeegyeztetni.
Továbbra is feldühítik a szekularistákat, akik
hisznek a cionista forradalom hajnalán született
eszmékben, egyre frusztráltabbá válva az orto-
doxok politikai kapacitásától, hogy mindenki-

nek előírják még azt is, mikor vehet levegőt. Végül továbbra is az alapját képezik a nyílt megvetésnek, gúnynak, amivel az ultra ortodoxok az egész cionista kísérletet kezelik, különösen, amikor annak anyagi forrásait a saját szektás céljaikra vonják el. Összefoglalva: a mai Izraelben nemcsak az okoz súlyos problémát, hogy meghatározzák, mi az Egyház és mi az Állam, de egy szörnyű keserű kulturkampf van kibukkanóban. Ebben semmi újdonság nincs, ez a helyzet legalább az 1897-es első Cionista Kongresszus óta érlelődik.

Mégis van valami, ami relatíve új keletű, legfeljebb az 1960-as évektől eredeztethető, és igazi intenzitását csak napjainkban érte el. Ez az a tény, hogy az ortodoxia – legalábbis néhány fontos, artikulált, aktív és befolyásos irányzat az ortodox táboron belül – manapság nagyon határozottan részt vesz, állást foglal, nemcsak a vitákban és nemcsak kisebb jelentőségű döntésekben, de a magas politikai akaratképzésben is: rendelkezés a megszállt területek felett, kapcsolatok az arab államokkal és népekkel, háború és béke, élet és halál mindenkit érintő kérdéseiben stb. De az ortodoxia távolról sem kizárólag vagy specifikusan izraeli. Nem ismer határokat (nem teszi, nem is teheti más vallás sem), legkevésbé a modern Izraelit.

Vegyük csak a kiemelkedő talmudtekintély, Aharon Halevi Soloveitchik rabbi esetét, azét az emberét, akinek formális halahikus szabályait számos hívő zsidó kényszerítő erejűnek, de legalábbis tiszteletre és figyelemre méltónak tartja. Arra a kérdésre, mi a véleménye az időszak egyik égető kérdéséről, nevezetesen, hogyan viselkedjenek az izraeli hadsereg katonái, mikor az Izrael–PFSZ megegyezés alapján autonóm palesztin kontroll alá kerülő zsidó települések megtisztítására szóló parancsot kapnak, válaszul Soloveitchik rabbi a következő közleményt¹ bocsátotta ki: „Egy katonának minden kétséget kizáróan joga, hogy ne engedelmeskedik egy ilyen rendelkezésnek, és

megtagadja a települések kiürítését. Továbbá, semmi esetre sem egyszerű felhatalmazásról (heter) van szó, tehát aki engedelmeskedik a kiürítési utasításnak, szembeszegül az abszolút bibliai parancsolattal: »Ne kívánd a felebarátod⁵ véré... semmit, ami a te felebarátodé.«”

Nos, a legkevesebb, amit erről az ex cathedra kinyilatkoztatásról mondani lehet, az, hogy a nagy tudású rabbi egy zendülést hirdető okirat közzétételét vállalta magára. A lépés komolyságát, tökéletes elfogadhatatlanságát hétköznapi politikai és alkotmányossági szempontból még tovább súlyosbítják a rabbi személyi körülményei: külföldi állampolgár, sosem élt Izraelben, személyét több ezer mérföldnyi víz és föld védi tanításai valóra váltásának minden anyagi, jogi és társadalmi következményétől. Ennélfogva egy átlagos, jogtisztelő izraeli állampolgárnak, katonának nagyon nehéz másnak, mint tűrhetetlen arcátlanságnak minősítenie Soloveitchik rabbi hajlandóságát az efféle prédikációra.

Hogy a rabbi célkitűzései mennyire veszélyesek, és mennyire nem lehet őket tréfára venni, azt rendkívül fontos felismerni. A fenyegetés elsősorban és legfőbbképpen abban áll, hogy távolról sincs egyedül törekvésével: megszabja, milyen politika engedélyezett és milyen nem Izrael számára, az aktuális politikai gyakorlatban igyekszik egyházi tekintélyét latba vetni, ellenállást támasztandó a jogszerűen és demokratikusan választott izraeli kormány döntéseivel szemben, melyekkel ő valamilyen okból nem ért egyet. A szava nem (az észak-amerikai) pusztába kiáltott szó. Nyílt egyetértésben van rabbinátusi kollégáinak nem elhanyagolható részével, Izraelben és másutt, köztük a volt izraeli főbábi (az izraeli hadsereg káplánja is egy személyben), Slomo Gorennel, komoly csalódottságot okozva ezzel a visszafogottabb ortodoxoknak és mindazon szekularistának, aki reménykedik – még ha nem imádkozva teszi is ezt – egy majdani összebékülés lehetőségében hí-

vők és nem hívők közt.⁶ Ám ami valóban komoly és elgondolkoztatóan tragikus színezetet kölcsönöz az ortodox rabbinátus kemény beavatkozásának az aktuális politikai csatározásokba általában, s erőfeszítésének, hogy ne csak az átlag zsidót használja föl céljaira, hanem papi hatalmát is, az túl van a kínos apróságon: annak ellenére, hogy tagjai közül sokan külföldi állampolgárok, magukra vállalják a közvetlen beavatkozást Izrael legkényesebb belügyeibe, többek közt fegyveres erejének fegyelmi és kohéziós kérdésében. Ennél sokkal súlyosabb, torzultabb a helyzet: ahogy ezek a nagyon is politikai rabbik s alázas követők vélik, akárhol tartózkodnak, akármilyen útlevéllel bírnak is, joguk van Izraelt saját országuknak, nem pedig szuverén, önálló államnak tekinteni. Ami Izrael legitimitását illeti – efelől komoly kétségeik vannak, egyikük-másikuk a teljes tagadásig is elmerészkedik –, annyit azonban mindenképp meg lehet állapítani, hogy azt attól teszik függővé, milyen mértékben engedelmeskedik az ország a halahikus szabályoknak.

Úgy hisszük, nyilvánvaló annak az abszurditása, hogy a nemzeti lét legfontosabb szabályait alárendelik a rabbik ítéleteinek. Az erőfeszítés, hogy egy modern állam vezetését a tizenhét-tizenkilenc évszázaddal ezelőtt keletkezett közösségi és társadalmi rendről alkotott elképzelésekkel egyeztessék, legalább olyan reménytelen, mint amilyen – hogy ne legyünk patetikusak – bátor.⁷ De ami talán még mellbe vágóbb – és témánkat tekintve lényegi fontosságú –, hogy egy felhívást képvisel (valószínűleg nem tudatosat) azon, jelenleg élettelen, láthatatlan társadalmi és morális háló visszaállítására, mely a zsidóság száműzetésben elért eredménye és dicsősége volt, de amely ha sikeresen restaurálnák, az izraeli zsidóságot pusztán közösséggé redukálná, eggyé megannyi zsidó közösség között. Pontosan ebben áll vonzereje azok számára, akik ezt szorgalmazzák.

Így ugyanis a diaszpóra dicsősége régi fényében ragyoghatna, az Öreg űr vagy mi a csuda tekintélye visszaállna, a cionista forradalom hatása mérséklődne, netán megszűnne.

A probléma az, ahogy a visszafogottabb, ésszerűbb ortodoxok általában felismerik, hogy az Izraelt benépesítő zsidóság nagy többsége szeretné, ha országa megőrizné – beismerten is tökéletlen, de – liberális és szekuláris jellegét. Az ország polgárainak nagy része olyan úton kíván haladni, melyet azok a zsidók, akik teljesen hűek maradnak a halahához, és szándékuk a diaszpórának mint a halaha fellegvárának fenntartása, nem képesek követni. És mivel ez a helyzet, a zsidóság egészének jövője nem kerülheti el a további, tán az eddiginél is mélyebb konfliktusokat és ellentmondásokat.

PETŐ MÁRK FORDÍTÁSA

JEGYZETEK

1. Egy sajátos feljegyzés Mose Leib Lilienblum naplójában szerintem tökéletesen tükrözi az uralkodó bangulatot, és magyarázza a változtatási szándékot. 1881. május 5-én az alábbiakat írta: „A helyzet (itt, Odesszában) rettenetes, rettenetes és nagyon árulkodó. Olyan, mintba ostromgyűrűben volnánk. Az udvar zárva... Rubában alszunk... ba a rablók ránk támadnának, azonnal menekülni tudjunk a gyerekekkel... ahova a sors vet bennünket. De bagynak majd menekülni? És megszánják majd a kicsiket, akik még azt sem tudják, hogy zsidónak születtek, hogy szerencsétlenek...? Rettenetes, rettenetes! Még meddig, Izrael Istene?!” Ezt követi egy másik feljegyzés, ahol egy részegen táncoló orosz nő azt kiáltotta Lilienblum szemé láttára: „Ez a mi országunk!” „Mi mondhatunk ilyet?” - teszi fel a kérdést Lilienblum.

2. The Future of the Jews: a People at the Crossroads. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1990.

3. Tipikus kivételként Walter Lippmannt említetnénk.

4. Idézi a Ha-aretz 1995. dec. 24-i száma.

5. Lo ta'amod al dam re'ekba (Leviticus 19:16) Szűken értelmezve ez az emlékeztetés, mondhatni delphoi jóslat a közömbösséget tiltja, amikor valakinek a szomszédja veszélyben van. Tágabb értelemben cselekvésre kötelez: a segítségnyújtásra.

6. Rabbi Goren addig merészkedett, hogy vitatja a Rabin-kormány legitimitását a zsidó lakosság felett, arra hivatkozva, hogy a parlamenti többséget csak a Kneszet arab szavazatai biztosítják számára.

7. Rabbi Goren a saját igazolására, a XII. századi Maimonidészt, sőt a Talmud általa aktuálisnak ítélt traktátusait (például Szanbedrin) hozza fel.

Illusztrációk:

Kálmán Tünde emblémavázlatai a „Jeruzsálemi Hét Budapesten 1995” fesztiválból.